

WWJMRD 2020; 6(2): 77-81
www.wwjmr.com
International Journal
Peer Reviewed Journal
Refereed Journal
Indexed Journal
Impact Factor MJIF: 4.25
E-ISSN: 2454-6615

**वळवी विश्वास गोरखनाथ,
संशोधक विद्यार्थी सामाजिक
शास्त्रे प्रशाळा, इतिहास विभाग,
कबचौउमवि, जळगाव.**

"चर्चचे स्थापत्यशिल्प आणि त्याचे बदलते स्वरूप"

वळवी विश्वास गोरखनाथ

प्रस्तावना:-

जागतिक इतिहासात ख्रिस्ती धर्माच्या उदयाबरोबर अनेक बदल भौतिक आणि दृष्य जगात घडून आले. आणि चर्च हे त्याच्या केंद्रस्थानी होते. मिशनरी चळवळीच्या प्रवाहात स्थानिक मंडळीच्या स्थापत्यशिल्पात अनेक बदल झाले. आज सेंट पीटर्सबर्ग चर्च, होली सेपलकर चर्च, ओल्ड गोव्यातील अनेक चर्च तसेच भारतात गाव तेथे मंडळी या उक्तीप्रमाणे आज अनेक खेड्यापाड्यात स्थानिक चर्चच्या एक न थांबणारा प्रवाहाच गेल्या दोनशे वर्षापासून सुरु आहे. संशोधकाने चर्चचे स्थापत्यशिल्प या शीर्षकाखाली ख्रिस्ती धर्मात चर्चचे वेगवेगळे स्थापत्यशिल्पाचे प्रवाह आणि पद्धती कशी बदलत गेली याचा उहापोह केलेला आहे. चर्च हे सगळ्या समाजाला माहित असले तरी त्याचे प्रकार आणि महत्व अनेक लोकांना माहित नाही. त्यामुळे ते अज्ञान दूर व्हावे आणि चर्चचे स्थापत्यशिल्प नेमके काय? या प्रश्नाचे उत्तर त्यांना मिळावे हेच संशोधनाचे प्रमुख उद्दिष्ट्य आहे. आज चर्चचा विकास हा, सिनेगोज, Church (मंडळी) Local Church (स्थानिक मंडळी), बेसलिका किंवा कथीडुल इत्यादी इमारतीत मार्फत अनेक भितीचित्रे, हस्तलिखिते, हस्तिदंत कोरीवकाम, यांच्या माध्यमातून काळानुसार बदलत गेला. चर्चचे स्थापत्य हे संपूर्ण युरोपावर कोरलेले असून पवित्रशास्त्र आणि ख्रिस्त येशू हे त्यांचे मुख्य विषय आहे. भारतातही चर्चची संख्या हि मोठ्याप्रमाणात आहे.

चर्च म्हणजे काय?:-

एक्लेसिया या ग्रीक शब्दापासून चर्च या शब्दाची उत्पत्ती झाली त्याच्या अर्थ बोलाविलेले लोक किंवा ख्रिस्ताचा कार्यासाठी पाचारण केलेले असा होतो. ख्रिस्ती प्रचारक ख्रिस्ताचा संदेश गावोगावी देत फिरत असत ज्या ठिकाणी दोन-तीन लोक ख्रिस्ताचा स्वीकार करी त्या ठिकाणी ते स्थानिक चर्चची स्थापना करी आणि विश्वास ठेवणाऱ्या लोकांना त्या ठिकाणी जमवून भक्ती आराधना करत असते. अशा प्रकारे चर्चची सुरुवात झाली.

स्थापत्य म्हणजे काय:-

स्थापत्य म्हणजे इतिहासातील महत्वपूर्ण घटकांचे वास्तुकला, शिल्पकला, चित्रकला यावर कोरीवकाम करून ऐतिहासिक पात्रांचे जतन करणे होय. जगात अनेक ऐतिहासिक वास्तूची निर्मिती केली गेली. आणि त्यावर धर्म, वंश, जात, प्रदेश, भाषा आणि राष्ट्रांचा प्रभाव आहे. त्यातही काही विशिष्ट विचारांची मुहर त्यात घातलेली आढळते. ख्रिस्ती धर्मातही असेच आहे, पवित्रशास्त्र आणि ख्रिस्त येशू या दोन घटकांना मुख्य मानून त्यावर अनेक चर्चमध्ये वास्तुकला, शिल्पकला, या निर्मित केल्या गेलेल्या आहे. भितीचित्र, हस्तलिखिते, आणि काचेवर कोरीवकाम करून स्थापत्यशैलीचे अनेक नमुने तयार करून युरोपाबरोबर अनेक देशात स्थापत्यशिल्पकलेचे नवे जग निर्माण केले गेले.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:-

- 1) चर्च म्हणजे काय? आणि त्याचे स्थापत्यशिल्प लोकांना कळावे.
- 2) चर्चच्या स्थापत्यकलेमुळे भारतात अनेक बदल घडून आले हे दाखविणे.
- 3) ख्रिस्ती मिशनरींच्या कार्यामुळे जगात स्थानिक चर्चची एक नवीन लाट आली हे दाखविणे.

संशोधन पद्धती:-

चर्चच्या स्थापत्यशिल्पाच्या विकासक्रम मांडत असल्याकारणाने संशोधकाने ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीचा वापर केलेला आहे. कारण आज जगात सिनेगोज, Church (मंडळी), Local Church, (स्थानिक मंडळी), बेसलिका आणि कथीडुल या इमारतींच्या इतिहास दोन हजार वर्षांपर्यंत मागे जातो. ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीमुळे विषयाला खऱ्या अर्थाने न्याय देता आले

Correspondence:

**वळवी विश्वास गोरखनाथ,
संशोधक विद्यार्थी सामाजिक
शास्त्रे प्रशाळा, इतिहास विभाग,
कबचौउमवि, जळगाव.**

संशोधनाची गृहीतके:-

- १) चर्चच्या स्थापत्यशिल्पामुळे जागतिक वास्तुकलेचा मोठ्या प्रमाणात विकास घडून आला होता.
- २) चर्चच्या स्थापत्यशिल्पामुळे भारतात **Local Church** (स्थानिक मंडळीचा) गावोगावी विकास घडून आला होता.
- ३) चर्चच्या स्थापत्यशिल्पात पवित्रशास्त्र आणि ख्रिस्ती येशूच्या जीवनचरित्रावर सर्वात जास्त भितीचित्रे, हस्तलिखिते, आणि हस्तिदंत कोरीवकाम केले गेले होते.
- ४) चर्चच्या स्थापत्यशिल्पामुळे ख्रिस्ती धर्माला जागतिक अधिष्ठान प्राप्त झाले होते.

भारतातील चर्च आणि त्यांची आकडेवारी:-

ऑपरेशन वर्ल्ड या संस्थेनुसार भारतातील ख्रिश्चनांचे कॅथॉलिक, प्रोटेस्टंट, ऑर्थोडॉक्स आणि स्वतंत्र असे चार गट करता येतात. २००१ मध्ये भारतात २९.२ टक्के कॅथॉलिक्स, ३९ टक्के प्रोटेस्टंट, ३.८ ऑर्थोडॉक्स आणि २७.६ टक्के स्वतंत्र ख्रिश्चन नागरिक होते. कॅथॉलिक चर्च हा लॅटिन, सायरो मालाबार आणि सायरो मालानकारा या तीन चर्चसंचा समूह आहे. प्रोटेस्टंटमध्ये दोन प्राथमिक प्रवाह आढळतात. मुख्य प्रवाहातील चर्च (चर्च ऑफ नॉर्थ इंडिया, द चर्च ऑफ साऊथ इंडिया, द युनायटेड इव्हॅंजेलिकल चर्च आणि द मेथॉडिस्ट चर्च ऑफ इंडिया) आणि द इव्हॅंजेलिकल किंवा करिश्मॅटिक चर्च हे ते दोन प्रवाह आहेत. बॅप्टिस्ट, सेव्थ डे ऍडव्हेंटिस्ट, मेथॉडिस्ट, इव्हॅंजेलिकल लुथरान आणि विविध भारतीय संदर्भ असलेल्या चर्चना तीनपैकी कुठल्यातरी एका वर्गवारीत टाकता येत असले, तरी ही सारी चर्चसंस्वतंत्रपणे काम करणारी आहेत. त्यांच्या अनुयायांची ते स्वतंत्रपणे गणनादेखील करीत असतात. २००१ च्या जनगणनेनुसार ख्रिश्चनांची लोकसंख्या २.३ टक्के असली, तरी अनेक ख्रिश्चन नेते त्यांची लोकसंख्या ४ टक्के

अथवा...एकूण ख्रिश्चनांची गोळाबेरीज केली असता भारतातील ख्रिस्तानुयायांचा आकडा ४.५ कोटींवर जातो.या सर्व आकडेवारीनुसार भारतात चर्चची संख्या वाढते.एकंदरीत भारतातील चर्चचे जाळे हे खूपच मोठे असल्याकारणाने चर्चच्या वेगवेगळ्या शाखांमार्फत योग्य माहिती गोळा केली जाऊ शकते.

संशोधनाचे विवरण:-

चर्चचे स्थापत्यशिल्प हे शब्द कानावर येताच आपल्यांना चर्चमध्ये प्रवेश करतांना दिसणारी घंटा,बेंच ठेवलेल्या रांग्या,समोर पुलपीटवर फादर,लाकडी दांड्याच्या अथवा लोखंडाचा क्रूस आणि आजूबाजूला गाबाऱ्यात काचेचा गोलघुमट दिसतो आणि त्यावर,द लास्ट सफर,गुड सेफर्ड,बारा प्रेषित,मरियमला देवदूताचे दर्शन,येशूचे गवाणीतील बाळपण इत्यादी अनेक चित्रे आपल्यांना चर्चचा गाबाऱ्यात वास्तुकलेचा नमुना म्हणून दिसतात.हे सर्व चर्चचे स्थापत्यशिल्प आहे.भारतातील **Local Church** (स्थानिक मंडळीत) गेल्यावर लहानसा हॉल दिसतो,दरवाज्याजवळ एक लाकडी टेबल ठेवलेला असतो त्यावर पवित्रशास्त्र असते आणि फादर तेथून उपासना भक्तीची सुरुवात करत असतो.त्या टेबलच्या समोर सर्व विश्वासीगण बसलेले असतात आणि लहानशा पात्रात (थाळी,कापडाची थैली) यामध्ये दान घेतले जाते.

चर्च/स्थानिक मंडळी:-

सेंट ऑगस्टीन म्हणतात "चर्च म्हणजे स्वर्गाचे पृथ्वीवरील स्वरूप" हाउस चर्चच्या माध्यमातून चर्चची सुरुवात झाली .सुरुवातीच्या काळात जेव्हा ख्रिस्ती लोकावर छळ होत होता.तेव्हा त्यांनी हाउस चर्चसची स्थापना करून घरोघरी आळीपाळीने भक्तीफेऱ्या करू लागले.आणि येथूनच स्थानिक आणि हाउस चर्च चा विकास घडून आला.

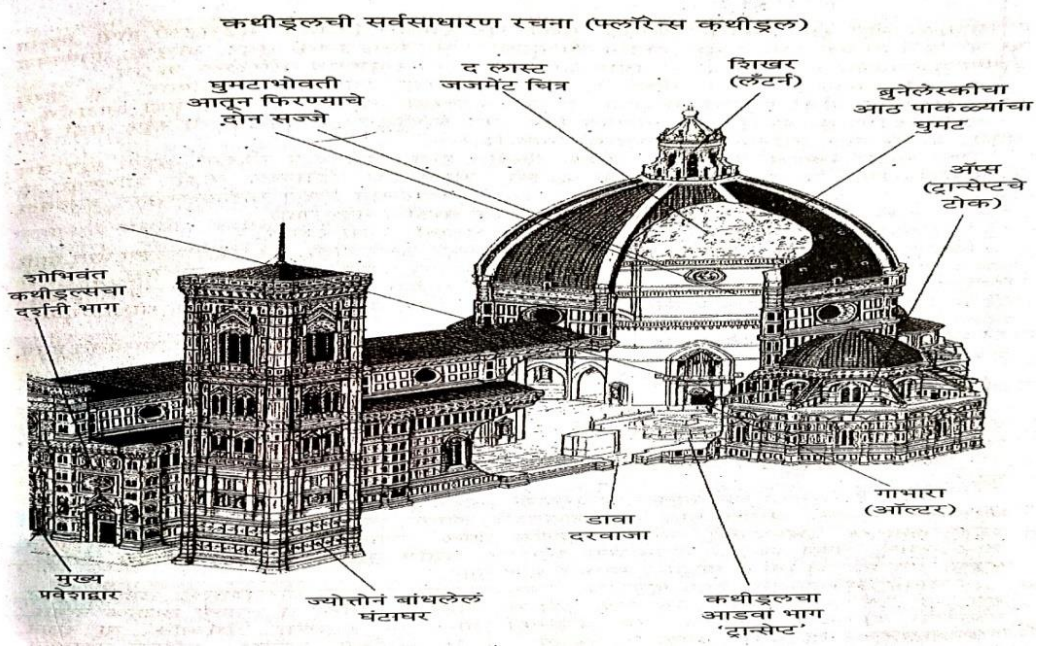
जुन्या काळातील हाउस चर्च एका दगडाचा लेणीत कोरलेले आपण पाहतो.

आधुनिक हाउस चर्च,आधुनिक काळात सर्वसाधारणपणे घरा-घरात-आळीपाळीने आठवड्यात भक्तीफेरी घेतली जाते. कथीडल/ बेसिलिका :-

इसवीसनाच्या चौथ्या शतकात सम्राट कोन्स्टाईन याने ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार करून त्याला रोमचा राज्यधर्म म्हणून घोषित केले. आणि संपूर्ण मध्ययुगीन कालखंडात अनेक इमारती बांधल्या गेल्या. भव्य आकाराचा चर्चला कथीड्रल अथवा बेसिलिका म्हणतात. चेपल हे लहानसे देऊळ असते. कॅथेड्रलने गॉथिक कलेमध्ये एक विशेष स्थान व्यापले आहे

.आर्किटेक्चर, शिल्पकला, चित्रकला तसेच पवित्रशास्त्र आणि येशूख्रिस्ताचे चरित्र मांडणारे उत्तम स्थापत्य हे जगात फक्त कथीड्रल आणि चर्चमध्ये आढळते. स्थापत्य कलेचा उदगम जरी धार्मिक तत्वातून झाला असला तरी त्यामुळे अनेक शास्त्रीय विषयाचा उगम होऊन त्यांचा विकास घडून आला. उदा, स्थापत्यकला, वास्तुकला, चित्रकला.

सर्वसाधारण कथीड्रल किवा बेसिलिका यांची रचना गोथिक स्थापत्यशिल्पकलेच्या माध्यमातून केली जाते.

- १) भिंतीवरील देव्हारे-थडगे यावर शिल्प अलंकरण केले जाते.
- २) व्यक्तीशिल्पे करण्यावर भर असायचा.
- ३) धर्मोपदेशक चित्र-शिल्प विषयाची निवड करत. त्यानुसार कलानिर्मिती केली जाई.

- ४) दगडातून सलग अखंड पुतळे निर्माण केले जाई.
- ५) लाकूड, दगड, संगमरवर रंगीत काचचित्रे लाकडी कोरीव कलाकृती चर्चच्या आवारात रंगविल्या जात.
- ६) वस्तु शिल्पित करण्याच्या पद्धतीत काळानुसार बदल होत गेला.
- ७) कथीड्रल किवा बेसिलिकामध्ये गायन स्थानाचा उंच सज्जा आणि त्यावर शिल्प सजावट असे.

सेंट पीटर्सबर्ग चर्च, रोम.

जगातील सर्वात मोठी कथीड्रल:-

- 14,000 लोक - सेंट आयझॅकचे कॅथेड्रल (सेंट पीटर्सबर्ग)
- 12 000 - सेंट मायकेल कॅथेड्रल (चेरकॅसी, युक्रेन)
- 11 000 - सेंट सावा कॅथेड्रल (बेलग्रेड, सर्बिया)
- 10,000 ही एकाच वेळी अनेक मंदिरे आहेत: क्राइस्ट ऑफ दि सेव्हिअर (मॉस्को) चे कॅथेड्रल; मंदिर पॅन्तेलेमॉन (अथेन्स, ग्रीस); रूपांतर कॅथेड्रल (ओडेसा, युक्रेन); चर्च ऑफ होली सेपुल्चर (जेरुसलेम, इस्त्राईल)

सिनेगोज:-

सिनेगोज हे यहूदी लोकांचे भक्तिस्थान होते आणि याच सिनेगोज पासून चर्चच्या स्थापत्यशिल्पाचा विकास घडून आला. राजा सुलेमान याने इसवी सन पूर्व दहाव्या शतकात येरुसलेमचे मंदिर बांधले, पुढे रोमन सत्तेने इसवी सन ७० मध्ये ते लुटून नष्ट केले. आज फक्त इस्राएलमध्ये एक भित्त उभी आहे तिला वॉलिंग ऑफ वॉल असे म्हटले जाते. याच मंदिराद्वारे सिनेगोज या यहूदी धर्मालयाचा विकास घडून आला. आज यहूदी धर्माचे आराधनालय सिनेगोज आपल्या स्थापत्यपूर्ण शैलीने जगात प्रसिद्ध आहे. भारतात इसवीसनाच्या तिसऱ्या शतकात काही नेस्टोरीन

यहुदी आले.१९४८ ला त्यांचे यहुदी राष्ट्र म्हणून इस्राईल हे राष्ट्र स्थापन

झाले.तरीही अनेक यहुदी हे भारतात वास्तव्यास आहे.

१८६३ ला स्थापन झालेले पुण्यातील सर्वात जुने सिनेगोज,डेविड सिनेगोज

ऑर्थोडॉक्स चर्चचे स्थापत्यशिल्प :-

चर्चच्या प्रतीकात्मकतेचे दृश्य स्वरूप म्हणजे ऑर्थोडॉक्स चर्च, जे सर्वात "खुले", जाणीवपूर्वक आणि विचारांच्या अर्थाची प्रणाली दर्शवते. ऑर्थोडॉक्स चर्च यात त्याच्या दृश्यमानतेमध्ये एक जटिल,अक्षम्य

प्रतीक आहे . व्ही .बॉबकोव्ह आणि ई .शेवत्सोव्ह लिहितात "धार्मिक चेतनाचा अनुभव, प्रत्यक्षात साक्षात्कार आहे जे खालीतून)विषयातून (येत नाही, परंतु वरून दिले गेले आहे ईश्वराकडून, म्हणजे पूर्णपणे अज्ञात व अवर्णनीय ऑर्थोडॉक्स प्रतीकात्मकता आहे."

जेकॉबिट सिरीयन ओर्थोडोक्स चर्च,कोची,केरला

भारतात इसवीसनाच्या पहिल्या शतकात येशूच्या शिष्यांपैकी एक असलेला संत थोमा भारतात आला.तेव्हा त्याने सात चर्चसची स्थापना केली.त्यातील हे एक जेकॉबिट सिरीयन ओर्थोडोक्स चर्च आहे अशी मान्यता आहे.हे चर्च परंपरावादी असून आजही ते काळानुसार बदलत जाऊन टिकून आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष:-

आज जागतिक स्थापत्यशिल्प कलेत चर्च हे युरोपातील प्रमुख घटक मानले गेले आहे.भारतातही चर्चची संख्या खूपच आहे.त्यामुळे चर्च आणि त्याच्या कलेचा संदर्भात अनेक संशोधने जागतिक स्तरावर मोठ्या प्रमाणात झालेली आहे.एकंदरीत संशोधकाने काढलेली महत्वपूर्ण निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे:-

१) युरोपाप्रमाणे भारतातही चर्चच्या स्थापत्यकलेचे आणि वास्तुकलेचे उत्तम नमुने आहे.उदा (ओर्थोडोक्स सिरीयन चर्च,डेविड सिनेगोज,ओल्ड गोव्यातील चर्च,हे वास्तुकलेचे उत्तम नमुने आहे.)

- २) भारतातील चर्चच्या घंटा या ऐतिहासिक असून त्या ५०० वर्षे जुन्या आहे.हा ऐतिहासिक ठेवा आजही अनेक चर्चने सांभाळून ठेवलेला आहे.
- ३) भारतात आज गाव तेथे मंडळी हि योजना राबवून स्थानिक मंडळींची स्थापना सर्वात जास्त झालेली आहे.
- ४) चर्चच्या स्थापत्यकलेचा विकासामुळे **The Art of History,Travel and Tourism,Museum** या सामाजिक शास्त्रांच्या मोठ्या प्रमाणात विकास घडून आला.
- ५) चर्चच्या विकासाबरोबर ख्रिस्ती धर्मात अनेक संप्रदाय (Cult)निर्माण झाले.त्यामुळे चर्चची संख्या वाढली.
- ६) भारतात स्थानिक आणि हाउस चर्चची संख्या वाढू लागली कारण.त्यांनी एका साध्या खोलीला चर्चचे स्वरूप प्रदान केले.

संशोधन विषयाचा उपयोग:-

- १) भारतीय जनगणना हि दर दहा वर्षांनी होत असते,भारतातील स्थानिक चर्चच्या माध्यमातून ख्रिस्ती लोकसंख्या ठरविणे सोपे होऊ शकते.

- २) Word Christian Encyclopedia हि संपूर्ण जगात स्थानिक पातळीवर आपले शोधकार्य करीत असते.तीचा उपयोग ख्रिस्ती लोकसंख्या आणि जनगणनेसाठी होऊ शकतो.
- ३) भारतात चर्चमार्फतच ख्रिस्ती मिशनरींनी शिक्षण,आरोग्य आणि मानवतेची उतम सेवा केलेली आहे.भारतीय समाजसेवेत त्यांच्याही अमूल्य वाटा आहे.त्यामुळे ख्रिस्ती मिशनरींच्या योजना समाजाला उपयुक्त ठरू शकतात.
- ४) सामाजिक शास्त्रात चर्चचे स्थापत्यशिल्प म्हणून एक वेगळा विषयाची निर्मिती केली जाऊ शकते.
- ५) भारतीय स्थानिक आणि हाउस चर्चमध्ये प्रत्येक जाती-धर्माचे लोक सदस्य म्हणून कार्यरत आहे.त्यामुळे धर्मांतरित ख्रिस्ती लोकांचा डेटा काढता येणे सोपे होऊ शकते.

संदर्भग्रंथसूची:-

- १) पाश्चात्य कला इतिहास-भाग-१,इतिहास,प्रा जयप्रकाश जगताप,जगताप पब्लिशिंग हाउस,पुणे,प्रथमावृत्ती,२०१५
- २) <https://anobti.ru/mr/orthodox-temple-history-architecture-decoration.html>,Date-23/12/2019,Time-12:-52
- ३) रोमराज्य,मीना प्रभू,पुरंदरे प्रकाशन,प्रथमावृत्ती,२०१५,पुणे
- ४) इग्रजी मराठी स्थापत्यशिल्प कोश,रवी मराठे,साहित्य आणि सांस्कृतिक मंडळ,प्रथमावृत्ती १९६५,मुंबई
- ५) हेली कि बायबल हस्त पुस्तिका,एस.के.हरमीट,औथेन्टीक पब्लीकेशन्स ,प्रथमावृत्ती,२००६.सिकंदराबाद.
- ६) बायबल सर्वेक्षण,हेन्री सी मेयर्स,औथेन्टीक पब्लीकेशन्स,प्रथमावृत्ती,१९९४.सिकंदराबाद.
- ७) Word Christian Encyclopedia.
- ८) पवित्रशास्त्र.नवा करार,प्रेषित्यांची कृत्ये,अध्याय ७,वचन ३८
- ९) पाश्चात्य कला,भाग-१,इतिहास,प्रा जयप्रकाश जगताप,जगताप पब्लिशिंग हाउस,पुणे,प्रथमावृत्ती,२०१५
- १०) पाश्चात्य कला-भाग-२,इतिहास,प्रा जयप्रकाश जगताप,जगताप पब्लिशिंग हाउस,पुणे,प्रथमावृत्ती,२०१५